

A DERŰ KÖLTŐJE

D R A S K O R E D E P

A napokban lesz nyolcvanöt éve, hogy ebben a városban* megszületett Todor Manojlović szerb költő, dráma- és esszéíró és műfordító. Ugyanakkor ötvenöt éve lesz, hogy az újvidéki *Letopisban* megjelent első irodalmi szövege szerbhorvát nyelven, amelyben már akkor, a kezdet kezdetén, igazi beleérzéssel méltatván Isidora Sekulić *Útitársait*, a modern áramlatok mellett foglalt állást. Felidézhetnénk ma Manojlović életének és alkotó tevékenységének sok jelentős dátumát, amelyek egytől egyig kimutatnák, mennyire következetes és töretlen ez az életmű, „semmi görcs, semmi árnyék benne”, ahogyan Marko Ristić írta. Felsorolhatnám itt Manojlović drámai és lírai, kritikai és esztétikai témáit, kifogyhatatlanul gazdag erudíciójának számtalan termékét. Ma is minden fenntartás nélkül elmondhatnám, hogy verskötetei, a *Ritmuskok*, a *Tűzijátékok*, az *Akteon regéje* és a *Hasonmásom* versei tartósan kijelölték helyét a modern szerb vers kincstárában, hogy előadott és még be nem mutatott drámái nélkül lehetetlen felmérni, hogy mire törekedett, mit érintett, milyen problémákkal találkozott és milyen követelményeket támasztott önmaga iránt a modern szerb színház. Képzőművészeti kritikái, mint már sokan megállapították, azon kevesek közé sorolják, akik „igazi kritikai módszereket teremtettek” (Lazar Trifunović), s az új, korszerű festőket előítéletek nélkül, bizonyításra sem szoruló lelkesedéssel szemlélte. Egész modernista hadjárata a doktrínák és a konvencionális, begyepesedett esztétika ellen közvetlenül és maradéktalanul hozzátartozik kultúránk történetéhez, mégpedig mindenekeelőtt azokhoz az „első háború utáni évekhez”, amelyekben drámája, a *Centrifugális táncos*, de ugyanúgy korai modernizmusunk sorsdöntő drámája is játszódott. Manojlović referenciái — még hozzá nem csupán a fordítások és átköltések terén — sokszorosan gazdagok és érdekesek, sőt nevezetesek is, ürügyeiket pedig a korabeli európai irodalmakban és művészetekben találták. 1930-ban Tin Ujević úgy emlegeti, mint a modernizmus egyik vezérét, s valójában Ujević most megjelentetett összegyűjtött műveinek mutatójából — de persze nemcsak abból — láthatjuk, hogy az utóbbi évtizedekben mennyire meg nem kerülhet, milyen gyakran emlegetett Todor Manojlović neve és műve. Felhívhatnám figyelmüket Manojlović műve említett állandó összetete-

* Elhangzott Zrenjaninban 1968. január 19-én a Szerb Íróegyesület díszoklevelének ünnepélyes átadásakor.

vóinek bármelyikére, és minden bizonnyal írói érdeklődésének gyűjtőpontjában maradnék. Annyira egységes, egyetlen nagy hullámban megvalósított összefüggő s oszthatatlan Manojlović műve.

Ezúttal azonban a manojlovići mű legegőbb átél és megvalósított összetevőjéről, Manojlović költészetéről beszélnek. *Ritmusok* című első könyvének bevezető versében Manojlović azt mondja, hogy „hosszú, borús ősök mélyén megért végre a Tettünk”. Ennek a Tettnek a kinyilatkoztatása egyetlen emelkedő és tudatosan fegyelmezett vonal mentén a mai napig tart, és mutatja, hogy ez a költő — életének és tevékenységének legkülönbözőbb pillanataiban — mindenekelőtt oda tart, „ahol nincsen ős”. Számos emlékezése a mitológiai és történelmi hősökre, főleg mediterrán tájakra, utazásokra és ifjúi kalandokra, azt mutatja, hogy mindig — mint egy régi versében — „napjogarral a kezében” uralkodott és napfényesen barátkozott Cellinivel, Apollinairel, Fra Angelicóval, de ugyanúgy a viking éjekkel, gót sírokkal és velencei emlékművekkel. Költészetét mintha tüzes, okkult betűkkel írta volna ki, mindig a megújuló nap dicsőségére, s még „elomló haldoklásai a szépségben” is (Borislav Mihajlović) az örök utas hiteles élményét hordozzák. Manojlović nem a földrajz kultuszát, hanem mindenekelőtt az utas kultuszát, az örök hasonmás kultuszát élesztette fel, amely a derűs sóvárgás nevében kapcsolja össze a Jón-tengert, a pannon emlékeket, Memnon szobrait és a mediterrán béke és gyöngédség hangulatait. A békés kiegyensúlyozottság derűs tónusa uralkodik Manojlović lírai tájain, mely látszólag csattanótlan, mert váltaképpen mindenestől egy alapjában véve délies világézés izgalmas csattanója. Manojlović világlátását, írta Marko Ristić 1928-ban, „egy rendkívül gazdag kultúra táplálja, biztos ízlés vezeti, tökéletes szellemi egyensúly, valamennyi gondolati potenciál és érzelmi adat valóságos eufóriája tartja össze”. Majd minden lírai feljegyzése egy kissé *Lángoló felirat*, ahogy egy versének címe mondja, és mindegyik ezt a lényeges kérdést ismételi: „Hát vajon csakugyan átéltük mindezt?” A szerb szabad versnek ez a doyenje „a verőfényes reggel” gazdag, de láthatatlan rímeit hordozta, és verseinek ragyogó dikcióját egy alapjában véve festői ihlet sugallatára valósította meg. A *Verőfényes melankólia* nemcsak egyik antologikus verse, hanem mindenekelőtt jelkép, jelképe az örök „gyönyörű apollói napnak”, amely „akár egy roppant hősi szív (...) diadalmasan emelkedik a fehér izzás felé”.

A komor alkony a „végeláthatatlan barna síkságon”, „a mind komorabb alföld”, „a mind komorabb felismerés”, ez Manojlović költészetének másik, mindig tragikus és kellemetlenül átélt oldala, amikor „évek óta búsan és egyedül gubbasztva ezen az egyetlen helyen” úgy érezte magát, mint Ovidius Tomiban. Mert, írja egy 1963-ból való levelében, „valójában és mindennek ellenére a derű az én életemem”. Ennek a derűnek a jegyében Todor Manojlović művének sok-sok oldalát írta tele, melyek ime már évtizedek óta ellenállnak az egyoldalú és naiv címkézésnek, és egyetlen izgalmas, bár finoman tartózkodó és árnyalt lírai vallomássá nőnek. Az *Egy szimbolikus verskötethez írt költeményben* ezt mondja: „Gondold meg ezt, és még azt is, hogy ezek a versek nem céltalan, semmire való játékszerek, gondúzó csecsebecsék, hanem képekkel díszített szelence, amelynek mélyén ajándék rejlik számodra és mindazok számára, akik ki tudják nyitni (a kulcsot magatoknak kell

megtalálnotok!), szebb és komolyabb ajándék ezeknél a domborműveknél és szimbólumoknál”. Egy másik, kevésbé ismert versében, amelynek címe *Vers a felszálló kőről*, s amely régi barátjának közvetlen megszólításával kezdődik („Ady Endre, mostanában sokat gondolkodom arra a te versedre a kőről...”), Manojlović enyhe gúnnyal tovább szövi ezt a gondolatát a játékról, a költészetéről és a költő sorsáról: „És a költők, mindent egybevetve, nem mások, mint egyfajta illuzionisták — amiről már régóta igyekszik meggyőzni bennünket minden megfontolt reális ember — s végül már igazán el is hihetnénk (— el kéne, hogy higgyük!) nekik, — ha csak egy kicsit intelligensebbek volnának.”

Giacomo Leopardi — akinek bársonyos sárga rekettyéiről Manojlović is írt — azt mondja, hogy „az, aki sokat utazik, előnyben van másokkal szemben, mert emlékezetének tárgyai igen gyorsan a múltba vésznek, még hozzá úgy, hogy ezeket az emlékezéseket hamarosan egy meghatározatlan költői varázs veszi körül, amelyet mások csak igen ritkán élhetnek át”. Ezeknek a derús, szinte játékosan lejegyzett úti emlékeknek a varázsa kétségtelenül a manojlovići költészet alapvető légkörét jelenti. Amikor visszaemlékszik híres költő kortársaival való találkozásaira és érintkezéseire, Manojlović ugyanakkor hírt ad saját költői jeladásairól is, amelyeket íme már évtizedeken át sugároz, s amelyekkel meg akarja világítani a „komor alkonyokat és borús éjeket”. A Jules Lafargue születésének századik évfordulójára írt *Sirató*ban egyszerre vallani kezd, és elmondja, hogy őt „csak a föld derús, fénylő csodái lelkesítik” és hogy Róma, a Panteon vagy Sixtus annak az áldott reggelnek a verőfényében fürödve” maradt meg emlékezetében, ahogyan legelőször látta. Igaza volt tehát Rade Konstantinovićnak, amikor e költészet jegyeit kutatva csodát emlegetett, és a költőnek azt a kísérlétét, hogy „szemet nyisson a napra és meglássa azt az elfeledett, csodálatos virágot, amely nemcsak körülöttünk nő, hanem bennünk is”. És igaza volt Isidora Sekulićnak is, aki már 1923-ban így méltatta: „Ez a költő díszes, gazdag, napos dalokat mond, sohasem zokog, sohasem csuklik el. Az orosz költők sírnak, ő meg, mint a régi olasz festők, minden szép fej, minden szerelmes sóhaj, a sors minden titokzatos tette mögé csodálatos édeni tájat varázsol.” Számára a nap, képzeletének és jelenének tűzmadara a hamvaiból mindig újjászülető fénix, és ugyanakkor a jóakarát és az alkotó ihlet színönimája. Ez a költő senkinek sem szentelt olyan érzéki sorokat, mint a napnak, és egyetlen palettának sem hitt úgy, mint a ragyogó, napsütötte utazások palettájának. A modern szerb költészetben ő volt az egyetlen, aki az őszi napéjegylenlőséget, a boldog megállás és egyensúly pillanatát idézte, és a „csillogó azúr végtelenség” egyedül nála nyeri el egy gazdag és értő módon megformált kolorizmus funkcióját. Csaknem minden versora Ikáriát, látomásainak e „napfényes partját” álmodja, és mindaz, amit versének nyugodt vonala érint, Paolo Ucello narancsaitól a Tirrén-tenger reggeli ébredéséig csak ürügy arra, hogy a naphoz énekelhessen. Azt írta egy ízben Jaša Ignjatovićról szóló esszéjében, hogy a kaland „az élet igazi örök ihletője és legfőbb célja”. Ez a kaland felfedezhető irodalmi alkotásának minden pillanatában. Akkor is, amikor együtt kószál vándor másik énjével, és akkor is, amikor, „egymaga volt az övéi között”, szüntelenül magában hordozta ezt a kalandot, mint egy lelkiállapotot, s nem mint valóságos útirányt. Éppen ezért emlé-

kezései nem holmi nyugdíjazott tábormok kezével íródtak, hanem eleven képzelettel idézik fel újra meg újra azokat a rég múlt napokat, amelyeket magunkban sohasem szüntünk meg szemlélni.

Manojlović költői műve egy tömböt alkot, és kronológiájában is mindenekelőtt ihletének azonosságáról árulkodik. Őnála, mint oly keveseknél, minden veszély nélkül egymás mellé állíthatjuk korai és késői verseit. Ugyanaz a hangsúly, ugyanaz az ígézet, ugyanaz a szuverén és méltóságteljes élmény és ihlet. A *Vers a napról és Belgrádról* nagyon jól megfér itt a *Tercinákkal*, a *Hasonmásom* pedig a *Korunk borúja és öröme* című verssel. Manojlović versei, amikor felelnek egymással, akkor is ezt a tiszta egységet védik, amelyet, ahogyan ő mondaná, „a bájos Volt és a lázas Most szilárd és kézzelfogható Valóságban fog össze”. A pogány öröm sohasem fogy ki ezeken a szellemes, lágy selyemképeken, és Manojlović lírájának napsütötte tájai mindig valami gazdag arkádiai ünnepséget idéznek. A Szépség itt még mindig okkal és meggyőződéssel ünnepélyes és nagybetűs, itt a késő nyár és az októberi színpompa a megállított idő látszatát kelti. Valóban, az egész mediterrán alig-alig fojthatja el ezt az ő kiapadhatatlan nap-, tenger-, szépség- és csend-szomját.

Manojlović egyik esszéjében, melyet 1940-ben közölt, Sava Šumanovićről mondja, s most nyugodtan órála is elmondhatjuk, hogy „ez az ember panteista, olyan művész, akinek érzékisége és szellemisége egyetlen lángoló emócióba torkollák, egyetlen ellenállhatatlan szépségvágyba, amely varázslatos módon tükröződik világos, látomásos képein”. Csakugyan, Todor Manojlović egész eleven és derűs lényé a szellem és a nap megannyi ünnepségekben tobzódik, és örökösen a felé a másik napos part felé sóvárog. Bár nagyon jól tudja, éppúgy, mint Bill a *Centrifugális táncosban*, hogy visszatérés nincs és nem lehet, Manojlović költészete mégis folytonosan vissza-visszatér a gyermekkor karcsú és meszsi tornyaihoz, melyekről a távoli Tobolszkban Juraj Križanić ábrándozott, végeérhetetlen leveleket írva, átadva magát a véletlennek és a korai emlékeknek. A kivételes önfegyelem és a nálunk szintén kivételes hűség legelső megszólalásának tónusaihoz Manojlović költészetét a derű, a személyi bátorság, a kifejezésbeli állhatatosság mintaképévé teszi. Ez a többszörösen háború előtti és háború utáni író teljes joggal jegyezte fel költői végrendeletében: „Sohasem hittem valami nagyon a szuperszubtilis esztéták sziporkázó utalásaiban és tanácsaiban: éven át csak a megismerés, a boldog ámulat, az emlékezés, a szerelem és a forró megilletődés legjobb perceit jegyeztem le”. S ez a *Végrendelet* nemcsak „alázatos és ünnepélyes”, hanem megtaláljuk benne a költő régtől fogva ismert tartózkodó, enyhe rezignációját és jóindulatú íróniáját is. Erről a finom mértéktartásról és tiszta visszhangjáról egész kötetre való kritikái szöveget lehetne összegyűjteni, melynek szerzői között megtalálnánk néhány generáció íróit Isidora Sekulićtól Branko Miljkovićig, de még inkább össze lehetne állítani Manojlović irodalmi műveinek kresztomátiáját: nem ismerek még egy szerzőt az ő generációjából, akit egy ilyen szöveggyűjtemény ennyire osztatlanul, ilyen árnyaltan és koherensen mutathatna be.

Nem tudok egyetérteni egy megjegyzésével, amelyet Laza Kostić halálának huszadik évfordulója alkalmából tett, mármint hogy „a költő eleven testi jelenléte gyakran zavarja dicsőségét”. Éppen az ő jelen-

léte ennek a nyelvnek az irodalmában, oly közeli érintkezésben a generációk egész sorával, amelyek a korszerű irodalmi kifejezésnek épp azokat a vívmányait építették tovább, amelyekért ő harcolt, úgy marad meg az emlékezetünkben, mint a következetesség példája és a jövő tanulsága. Van egy sora Todor Manojlovićnak az előbb említett *Végrendelet*ben, amelyre gyakran gondolok és amellyel szintén nem érhetek egyet. Ez a sor azt mondja, hogy a költő „csaknem idegen a szülőföldjén”. Ifjúságunknak és legfiatalabb írónemzedékeinknek ez a kortársa tartósan jelen van számtalan író és olvasó emlékezetében, és most is úgy jöttünk el hozzá szülővárosába, mint a fiatalság és a derű költőjéhez. Nélküle el sem képzelhetjük a modern szerb irodalom térképét.

Ács Károly fordítása